

Egy angol lady utazásai az Oszmán Birodalomban

Lady Mary Wortley Montagu (1689—1762)

Turkish Embassy Letter

Lady Mary Wortley Montagut joggal nevezhetjük a 18. század egyik legérdekesebb női egyéniségének. Nemcsak azért, mert kortársaihoz képest jóval többet utazott, hiszen bejárta Európa nagy részét, és férje révén eljutott a Török Birodalomba is, hanem azért is, mert mindazt, amit látott és tapasztalt, rendkívül izgalmas levelekben örököltette meg az utókor számára.

Előkelő arisztokrata családból származott, ahol nevelésére nagy gondot fordítottak, s így már ifjú lány korában több nyelven, köztük latinul is eredetiben olvasott. Nagyon korán elkezdett verselni. Költeményeit később Clarinda összes művei címmel ki is adták, holott ezt arisztokrata hölgyek körében akkoriban még nem tartották ildomosnak. Magánéletében sem a szokványos életutat követte. Elmenekült egy előre elrendezett házasság elől, és a nála tizennégy évvel idősebb Edward Wortley felesége lett. Londoni szalonjukban a kor legnevesebb íróit, költőit, mint például Pope, Addison, Young, Steele stb. látta rendszeresen vendégül. Egyéniségével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy férje jelentős politikai, diplomáciai pályát fusson be.

A versek mellett névtelen pamfleteket is megjelentetett, amelyekben a nőnevelés fontosságát elemezte. Feltételezhetjük, hogy ebben talán nagynénjének, Lady Elizabeth Montagunak a hagyományait folytatta, akiről tudjuk, hogy szalonjában gyűltek össze az első „kékharisnyák”.

Mégsem versei, pamfletjei révén vált közismertté, hanem levelei által.

1716-ban férjét a király kinevezte nagykövetnek a Portához, az Oszmán Birodalomba, hogy megpróbáljon tető alá hozni egy békeszerződést a Habsburgok és a törökök között. Ez tette lehetővé, hogy ő is útra keljen kisfiával és két évet távol töltve hazájától, bepillantást nyerjen egy idegen és titokzatosnak tűnő kultúrába.

Élményeit először napló formájában rögzítette, ennek alapján írta meg valós leveleit hozzátartozóinak, barátainak, barátnőinek. A rendelkezésünkre álló levelek azonban valójában a hazatérése után a napló alapján újra megírt levelek gyűjteménye. Az eredeti napló később elveszett. A levelek kompilációja (szám szerint 52) pedig csak halála után, 1763-ban jelent meg először, a család beleegyezése nélkül.

Hazatérte után még egy évtizedet Angliában, családjá körében élt. Mivel férjétől elhidegült, valószínűleg közös meg egyezéssel, szétváltak útjaik, bár gyermekeik nevelését továbbra is közösen oldották meg. Lady Montagu életében ez azt jelentette, hogy ismét utazni kezdett, ezúttal egyedül.

Így járta be és ismerte meg Olaszország és Franciaország különböző városait, régióit, hol egy gáláns rajongó szavát követve, hol barátai meghívásának téve eleget. Ezeket az élményeket szintén levelekben hagyta ránk, amelyeket aztán a család beleegyezésével a 19. században adtak ki a nagyközönség számára.

Levelei miatt ismerték el a kor olyan neves egyéniségei, mint Voltaire, Samuel Johnson, Gibbon, Walpole. Ezeket az írásokat Mme Maintenon és Mme Sévigné leveleivel egy szinten említették. Emellett elsősorban a későbbi korok történetészei fontos kortörténeti dokumentumként használták leírásait az Oszmán Birodalomról. Mivel útja során a korabeli Magyarországon is átkelt, ezt a részt a 19. század végén Szamota István ki is adta a Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten című kötetben, majd később más 20. századi gyűjteményes kiadásokban is megjelent.

A Turkish Embassy Letters teljes fordításban még nem jelent meg Magyarországon, holott történészek és irodalomárok számára nemcsak a ránk vonatkozó levelek lehetnek érdekesek. A kor szokásai szerint egy nő nem láthatott el diplomáciai feladatokat, így Lady Montagu, helyzetéből fakadóan, más emberekkel került kapcsolatba, mint a férje, ráadásul bejutott a férfiak számára teljesen rejtve maradó háremek világába is. Ily módon leírásaival nagyon sok, az európai művelt nagyközönség fejében élő előítéletet tudott megkérdőjelezni, eloszlatni. Írásait ragyogó és élvezetes stílusa, szellemessége teszi érdekessé.

A levelek első része a hosszú, majdnem egyéves utazás eseményeit taglalja. Férjével és kisfiával 1716. augusztus 1-jén keltek útra Londonból, 20 főnyi szolgáló személyzet kíséretében. Mivel a szárazföldi utat választották, a csatornán való átkelés után lovas hintón folytatták útjukat. Köln és Nürnberg majd Regensburg érintésével Bécsbe indultak. A kicsit provinciális német városok után Lady Montagu elragadtatottan írta le a rokokó császárváros pompáját, a fogadást VI. Károly udvarában, a sokféle vidám szórakozást, a bécsiek frivol erkölceit. Útjukat nem folytatták azonnal, az angol király Hannoverbe rendelte férjét további diplomáciai utasítások végett, azonban 1717 januárjában ismét Bécsben találjuk a családot. A császárvárosban éppen kezdődik a karneváli szezon és részben emiatt, részben a zord magyarországi viszonyok miatt, maga Savoyai Eugén próbálta visszatartani a követet és családját a továbbutazástól. Lássuk, hogyan emlékezik meg erről egyik levelében Lady Montagu: „Jenő herceg erőnek erejével rá akart venni, hogy várjak, míg a Duna jégkérge eltűnik, akkor legalább a vízi úton kényelmesen eljuthatunk célunkhoz. A magyarországi házak ugyanis az időjárás viszontagságai ellen oltalmat nem nyújthatnak, Buda és Eszék közt, a véghetetlen hósivatagon egyetlen házat sem fogok találni, a rettenetes hidegtől pedig már sokan meghaltak. Megvallom, mindeme rémítetések mély benyomást gyakoroltak reám, mivel a legilletékesebb embertől hallottam, ki ugyancsak jól lehet értesülve a magyarországi viszonyokról”.

1717. január 30-án kelt levelében azonban már örömmel írja a következőket: „Kedves nővérem, végre valahára egész családommal szerencsésen és jó egészségben megérkeztem Péterváradra. Oly keveset szenvedtünk az időjárás szigorától, mely ellen meleg bundákkal jól el voltunk látva és az előre-

(Folytatás a 20. oldalon!)

gondoskodás folytán, mindenütt oly türhető ellátásban és fogadtatásban volt részünk, hogy alig állhatom meg nevetés nélkül, ha ez utazásról alkotott rémséges eszmékre visszaemlékezem... Szerencsénkre a szokottnál enyhébb időjárás nagyon kedvező volt, hogy a kocsikat szántalpakra kellett helyzetnünk, ezután oly gyorsan és könnyen utaztunk, mint a legelső rangú személyposta.”

A levelek második csoportja az Oszmán Birodalomban eltöltött mindennapokat írja le. Lady Montagu hosszabb ideig először Belgrádban időzött, ahol egy művelt török főúr, Ahmed bej török és arab nyelv- és irodalomtudásával kápráztatja el az előkelő angol hölgyet. Ebben a városban próbálja ki először a különleges török fürdőket is.

Belgrád nem a végleges tartózkodási helyük, így hamarosan Drinápolyban (Edirne) találjuk a családot. A szultán is itt tartózkodik, mert a város fekvése, vadászati lehetőségei miatt jobban kedveli ezt a helyet, mint Konstantinápolyt. Mialatt férje hivatalos kinevezésére várnak, Lady Montagu tovább folytatja török nyelvi és irodalmi tanulmányait, barátságot köt az ott tartózkodó diplomatákkal és feleségeikkel. Merész elhatározásra jutva török ruhát és fátylat ölt magára, majd egyedül is felfedező körutakat tesz a városban. Társadalmi státusánál fogva bejut az előkelő török tisztségviselők feleségeinek háremébe is. Ezen látogatások és a török nőkkel folytatott beszélgetések alapján meglepő leírását adja a török nők helyzetének. Megítélése szerint ezek a hölgyek szabaddabban és szabadosabban élnek, mint angol kortársaik.

Férje kinevezése folytán a család 1717 májusában végre Konstantinápolyba, az európaiak által lakott Pera negyedbe költözik, egy bérelt palotába. Mivel férjét a diplomáciai munkája elsólymítja mellőle, egyedül maradva ő intézi a háztartás és a család ügyeit és megszüli második gyermeküket. Felfedező körútjait természetesen még a gyermekszülés után sem adja fel. Továbbra is tanul törökül, és bizonyára belekóstol a kozmopolita nagyváros más nyelveibe is, hiszen leírása szerint a kiszolgáló személyzet is többnemzetiségű. Meglátogatja a bizánci korból megmaradt Aja Szófiát, ismét felkeresi Drinápolyban szerzett török hölgyismerőseit, és új barátnőket is szerez.

Személyes tapasztalatai alapján általában kedvezőbben ítélte meg a nők és a rabszolgák helyzetét, mint azon európai kortársai, akik útleírásokban örökítették meg élményeiket. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen írók többsége férfi volt, akiknek nem nagyon volt lehetőségük arra, hogy muzulmán török nőkkel személyes kapcsolatba kerüljenek.

Lady Montagu vallási tekintetben is toleránsnak bizonyult, mert kimondottan szimpatizált a felvilágosultabb iszlám híveivel. Férje diplomáciai küldetése sajnos nem járt sikerrel, ezért visszahívják. Így 1718 júliusában a család ismét útra kel, ezúttal hajóval. Lady Montagu számára ez az út is szellemi kihívás, hiszen áthajózva a Boszporuszon és a Dardanellákon, meglátogatva Tróját, ókori irodalmi olvasmányait idézheti fel. Hajójuk Sziciliát, Karthágót érintve Genovában köt ki, ahonnan a házaspár kocsival folytatja útját. Torino, Lyon, Párizs, Calais, Dover érintésével 1718 októberében érkeznek meg Londonba.

Az eseményekben gazdag két évet nehéz összefoglalni, hiszen rengeteg apró epizód, érdekes leírás színesíti a leveleket. Úgy gondolom, hogy a fentiek alapján ez a különleges egyéniség megérdemelné, hogy a nagyközönség magyarul is olvashassa érdekesítő beszámolóit.

✍ Kovács-Molnár Judit

Aziz Nesin: Kínai történet

Kung-Szu kicsiny halásztelepülés a Dél-kínai-tenger partján. A kedves városka majdnem minden lakója halászatból él...

Pung Csi-jang halászcárdájában egy reggel honnan, honnan nem egy keservesen nyávogó kölyökmacskaát találtak. Az öreg Pung lapáttényerére vette a kaszvány macskakölyköket. A kis cirmos kékesen áttetsző szemébe nézve így szólt hozzá:

— Téged Isten küldött nékem!

Azután inasához fordult:

— Ennek a kicsinek Csung-ban lesz a neve. Jól vigyázz rá!

Csung-ban, a kis maskara már néhány nap alatt szemmel láthatóan fejlődött, növekedett. Kedvence lett nemcsak Pung bácsinak, hanem minden vendégének is. Pedig Csung-ban rossz természetű volt: tolvajkodott...

Többé-kevésbé minden macska tolvaj. Ám Csung-banhoz fogható még nem látott a világ. Alig volt hat hónapos, már panaszkodni kezdett az egész szomszédság. Reggelente még nem is pitymallott, amikor ő már szorgos hivatalnokként munkához látott, s délig az egész városnegyedet végigfosztogatta. Érintetlen konyha, feltúratlan kamra nem maradt nyomában. Még a tűzhelyen rotyogó fizek fődőjét is megemelte, s belőlük is ki-kicsent egy darab tűzforró halat. Minden kártevése, tolvajkodása ellenére Csung-bant mégis mindenki szerette. Maguk a meglopottak is. Mert annyira ravaszul tüntette el, amit szeme-szája megkívánt, hogy ezt csak mókás csínynek vették tőle. Akár egy ember, úgy kinyitotta a konyha kallantyús ajtaját, s míg a tűzhelynél álló asszony észrevehette volna, elkapta a serpenyőben süllő halat s máris menekült.

Annyira, hogy férjeiknek az estebédnél el nem készülő, feleség asszonyok a tolvaj Csungot hozták föl kifogásul:

— Mit tegyek? Csung elcsente a halat a tűzhelyről! ...

Erre még a legdühösebb férjek is elhallgattak Csung kedvéért, s megitták rizspálínkájukat.

Egy napon Pung bácsi csárdájába egy vendég érkezett. Halál teli papírzacskóját feltette a polcra, s kártyázni kezdett a többiekkel. Jóval később, távozában felnyúlt a zacskóért, és arasznyira tátva maradt a szája. A zacskó meg sem volt mozdítva, mégis üresen zörgött. Csak a fenékén egyhelyt volt kilyukasztva. Mindenkit meglepett, hogy Csung ilyen tömeg vendég közepette észrevétlenül húzkodta ki a halakat a zacskóból.

Fontos oka volt annak, miért becsülték ennyire Csung tolvaj-képességét. Ugyanis Kung-Szu városkában csak az enyves kéznek volt becsülete. Elemelni valamit nem volt szégyen. Szégyen volt viszont, ha a lopáson rajtakapták az embert. A lopás közben rajtacsípetteket városszerte megvetették, s mint kétbalkezes világcsúfját kerülték. Aki nem volt ügyes szarka, feleséget sem igen kapott, mert attól tartottak a lány szülei, hogy nem tudja leendő családját eltartani. Csung ezért a városka jelképévé vált, évről-évre egyre legendásabb híre kelt.

Tizennegyedik évét elérvén, a szegény Csung szemére hályog ereszkedett. Egy darabig vaksi szemmel is folytatta működését. Egy reggel aztán döglötten találták meg egy magas fal tövében. Feladata végzése közben adta ki párját. Kung-Szu lakossága megkönnyezte, meggyászolta. Csung emlékére nagy halotti tort ülték. Öreg és fiatal, a település apraja-nagyja összegyűlt sírjánál.

Csung kimúltával a városka némaságba burkolózott. Ám két hónap múltán csoda történt. A szegény Csung sírja fölé egy hatalmas épület nőtt:

Adóhivatal ...

Kung-Szu népe, mutogatván az adóhivatalt egymásnak, ezt mondogatta:

— Csung lelke kísért köztünk!

(Fordította: Kelemen András)

Van, akit sólyom karmol meg

Tasnádi Edit új fordítás-kötetéről

A modern török irodalom fejlődését a kezdetektől figyelemmel kísérték Magyarországról. Időről-időre — különösen kiemelendő, hogy többé-kevésbé rendszeresen — fordítások is megjelentek, természetesen jóval kisebb számban, mint a „nagy” irodalmak esetében. „Modern török” könyvtárunk azonban így is nagyjából félszáz kötetre rüg, lassan egy teljes könyvespolcot foglal el.

Az érdeklődés felszítása talán a Kossuth-emigrációhoz köthető, amely révén a török-magyar kapcsolatok a korábinál jóval intenzívebbé váltak. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a 19. század második felének legjelentősebb török költője, Nigâr Hanım Farkas „Oszmán” pasa leánya volt. A monarchia időszakának turkológusai közül jó páran érdeklődtek az irodalom iránt, s nem restelltek fordítani sem (Vámbéry Ármin, Vince Frigyes, Erődi Harrach Béla, Mészáros Gyula). Az első világháború után a párizsi békerendszer elutasítása és az új béke kikényszerítése csak fokozta a törökök iránti szimpátiát. Később a kommunista ideológia volt a meghatározó e téren is, ezért jelenhetett meg például Názim Hikmetnek közel tucatnyi kötete vagy Aziz Nesin munkái. De utat találtak a magyar olvasókhoz a török irodalom világhírű szerzői is, mint például a többször is Nobel-díjra jelölt Yaşar Kemal, vagy újabban Orhan Pamuk.

A modern török próza egyik erőssége — talán legerősebbje — a novella. A magyar olvasók szinte a kezdetektől (Samipaşazade Sezai) a klasszikusokon át (Ömer Seyfettin) a legmodernebbekig (Bekir Yıldız) követhetik a fejlődés útját. Egy-egy szerző kötetei mellett remek válogatás jelent meg 1974-ben Rubovszky Edit szerkesztésében, és azóta is sokszor találkozhatunk török novellákkal a folyóiratok hasábjain.

Az utóbbi időben a modern török irodalom népszerűsítésének egyik motorja Tasnádi Edit, számos mű avatott fordítója. Munkái között találunk regényeket (Yaşar Kemal: Az ördögsekerek útján; Samim Kocagöz: A tízezrek visszatérése), meséket (Fakir Baykurt: Tarkatollú), drámákat (Tarık Buğra, Orhan Asena és Turan Oflazoğlu tollából) és természetesen novellákat úgy önálló kötetben (Bekir Yıldız: Sírok virág nélkül), mint folyóiratokban (pl. a Magyar napló hasábjain, 1998), valamint az 1974-es Török elbeszélők című kötetben is.

Tasnádi Edit új, „Van, akit sólyom karmol meg” című fordításkötete ismét a modern török novellák közül válogat egy csokorra valót. Bár olvashatunk néhány írást a már klasszikusnak számító szerzőktől (Halikarnas Balıkcısı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Sait Faik Abasıyanık), az elbeszélések többsége mégis kimondottan új alkotás az 1980-as és 90-es évekből. Maguk a szerzők is a középkorú generációhoz tartoznak, többjük a második világháború után született (Atasü, Aydin, Çiçekoğlu, Gürsel).

A válogatás egyik érdekessége, hogy jó néhány író szerezpel közöttük.

A 24 novella számos témát ölel fel. Van, amelyik az elítéltek világát idézi, női szemmel. Aki „onnan” jön, más mint a többiek. Csak őt karmolja meg a sólyom, a szabadság jelképes madara. A börtönben növekedett gyermek története egyszerre társadalomkritika és magabiztos gondolkodásunk megkérdőjelezése: mi is a normális? Lehet, hogy a börtön bezártsága a szabadság? Több, hagyományosan szociografikus töltetű novella foglalkozik a még mindig egzotikusnak számító „vidéki Törökország” életével, a szikla-kemény társadalmi szabályok és egy-egy ember sorsának útvesztőivel. Osman Şahin a nem is oly távoli múltba, az agák irányította parasztfalvak mindennapjaiba, Bekir Yıldız a szíriai csempészek világába vezet el bennünket. Ferit Edgü a vidéki tanító szemszögéből meséli el két család viszálkodásának szomorú történetét. Több novella általánosságban — nem speciálisan török életkörülmények között — boncolgatja a férfi és a nő kapcsolatát: fiókban őrzött levelek a tengerészfértől; egy hajdani párizsi diák monológja arról, hogy mit csinálna ma már másképp; a jó családból származó ifjú és a cselédlány kapcsolata; a társadalmilag össze nem illő párok szétszakadása; s végül: igyunk-e pálinkát a bayburti mázolóval? A török értelmiségi gondjait keserű iróniával festi Ziya Osman Saba a boldog emberek fényképészetében tett látogatásának leírásával — róla természetesen nem készül felvétel. Aziz Nesin felszabadultan (?) neveti ki a furcsa helyzeteket: milyen is egy bordélyház könyvelőjének lenni? Lütfiye Aydın kórházi története kemény politikai szimbólum: a megégett, majd mégis csodálatos módon, különböző emberek bőréből összetoldozott gyerek vajon boldog lehet-e egyszer? Egy török olvasó könnyen lát a sorok mögé: a szerzőnő az 1993-as, alevik ellen elkövetett sivasi pogrom áldozata volt (kis híján bennégett a rájuk gyűjtött szállodában). Így talán nem is oly nehéz a sok darabból „stoppolt” gyermek, vagy „Selcuk doktor úr” azonosítása. A sokszor rendkívül megrázó történetek után egy kicsit megpihenhetünk Yaşar Kemal vörösen virágzó gránátalmakertjében, s némán figyelhetjük a fekete kígyók tavaszi násztáncát — végre nem történik semmi tragédia.

Tasnádi Edit a tőle megszokott magas színvonalon, jól olvasható formában, remek magyar nyelven adja vissza a sokszor nagyon különböző stílusú és témájú elbeszéléseket. A kimondottan szép kiállítású kötetben a fordító figyelmessége révén rövid utószó és életrajzyűjtemény is segíti a tájékozódást. Örömmel jelentjük: modern török irodalmi könyvespolcunk újabb kiváló kötetet gazdagodott. Köszönet érte!

✍ Sudár Balázs

Veszélyben Ferhád pasa pécsi dzsámija

Magyarország török műemlékekben leggazdagabb városa Pécs, ahol ma is két dzsámi áll, valamint egynek jelentős maradványai éltek túl az évszázadokat. A két dzsámi egyike a Gázi Kászim pasa dzsámija a Széchenyi téren, mely ma a Belvárosi r. k. plébániatemplom, egyben az ország legmonumentálisabb török építménye. A másik a Szigeti kapun kívül álló Jakováli Haszán pasa dzsámija, amely a török időkben a körülötte lévő mevlevi derviskolostor — mevlevihane — központja volt, és ma nemcsak műemlékként működik, hanem a Pécsen élő muszlimok dzsámijaként is szolgál.

A harmadik, a Belváros szívében, a lakóházak között meghúzódó dzsámit Ferhád, az 1588–90 között budai pasaként szolgáló oszmán vezető emeltette — a kupolaindítás magasságáig áll igen jelentős maradványai, s ennek megmentése érdekében íródtak e sorok.

A már említett Ferhád budai pasa a híres boszniai Szokollu-Szokolovics család sarja, aki 1558-ig maga is boszniai bég és családjának számos tagja viselt jelentős és magas tisztségeket az Oszmán Birodalom e legészakibb tartományában. Ferhád pasa 1579-ben Banja Lukán építtetett egy nagy dzsámit, amint azt Ibrahim Pecsevi, és Evlija Cselebi is említi. A későbbiekben kitűnik, ez volt az előképe Ferhád pécsi dzsámijának. Sajnos azonban a Banja Luka-i Ferhádije dzsámi a boszniai háborúban 1993-ban megsemmisült.

Ferhád pasának Pécsen a mai Kazinczy utca 4. számú ház telkén álló dzsámijának alapítványához tartozott még egy fürdő, valamint egy derviskolostor is. Fürdője — amely ikerfürdő volt — a dzsámi közelében a mai Király és Mór utca sarkán állt, de a 19. században lebontották.

Ferhád pasa dzsámijának maradványait az egykori pécsi Polgári Casino épülete őrízte meg. A szakirodalomban elsőként Németh Béla helytörténész írta le a dzsámi maradványait, amelyről akkor még nem volt ismert, hogy alapítója Ferhád pasa volt. Ugyanis Haty francia származású osztrák hadmérnök Pécsről 1687-ben készült térképe a dzsámi mai helyén csupán csak annyit jelzett, hogy az épület „mosque”. A város épületeinek 1687. évi összeírása is megemlíti a mai Király utcában álló mecsetet. Csak jóval később, 1928-ban írott tanulmányában azonosította Szőnyi Ottó Pécs török épületeit Evlija Cselebi leírása alapján, köztük a Kazinczy utcai maradványokat Ferhád pasa dzsámijával.

Evlija Cselebi a dzsámiról röviden csak annyit említ, hogy „Ferhád pasa dzsámija noha szép dzsámi, mégsem látogatják sokan, minaretje nagyon magas és ólomtetejű.”

Németh Béla közli Fölsinger Mátyás építőmester 1785-ben készített rajzát a dzsámiról — amely ekkor már majd egy évszázada a domonkos szerzetesek birtokában volt, akik azt templommá alakították át. Ennek során — amint azt Németh írja — a domonkosok a négyzet alaprajzú dzsámi keleti és nyugati oldalán két bejáratot törtek, és ahhoz a nyugati részen egy sekrestyét építettek, előcsarnokkal, a keleti oldalához pedig egy tágasabb mellékhelyiséget.

A dzsámi külső falának oldalhossza 7 öl volt. Az emeletmagasságig, illetve a kupola indításáig álló északnyugati falban eredetileg keskeny lépcső vezetett fel a nők számára készült karzatra, amelyről a minaret feljárata is nyílt. Egyébként a padlástérben ma is láthatók a finoman megmunkált építészeti részletek, sztalaktit maradványok.

Ferhád pasa dzsámijának maradványaival tudományos szempontból korábban nem foglalkoztak, még Németh Béla rövid közlésének mértékéig sem. Foerk Ernő főiskolai tanár volt az első, aki a magyarországi török emlékeket az 1917. évi nyári szünidőben tanítványaival — köztük itt tanuló török diákokkal is — felmérte és azt 1918-ban Török emlékek Magyarországon címmel meg is jelentette.

Gosztonyi Gyula a múlt század elején az északnyugati homlokaton részben feltárt egy ablakot, amelyet, mint azt a későbbi kutatás megállapította, tévesen mint ajtónyílást állított helyre. Szőnyi Ottó Ferhád pasa fürdőjéről írott monográfikus munkájában röviden a dzsámiról is megemlékezik.

A dzsámi épületének részleges kutatására első ízben 1969-ben volt alkalmam, majd ismételtén 1987-ben, amikor úgy volt, hogy a városrendezési terv megvalósítása során a dzsámi és közvetlen környezete rendezésre kerül. Ez utóbbi kutatás eredményei alapján szolgáltak volna a tervezés során a dzsámi hiteles teljes vagy részleges

rekonstrukciójához. Sajnos a helyszíni kutatásra mindkét esetben csak az északkeleti és az északnyugati homlokzat egy-egy szakaszán volt lehetőség, az épületkutatásra és azon túl egy-egy kutatószelvény megásására, valamint azok dokumentálására és a még látható építészeti maradványok felmérésére.

A dzsámi feltárásával és kutatásával kapcsolatos eddigi eredményeim röviden az alábbiakban összegzem.

A dzsámi északnyugati homlokzatának egy jelentős részéhez a mai Király utca 22. számú ház udvari szánya épült hozzá, így az csak töredékesen volt kutatható. Ennek ellenére sikerült feltárni a homlokzat tengelyében lévő elfalazott bejárat jelentős részét és megtalálni a bejárat szintet jelző „in situ” küszöbkövet. A kapubejárat félköríves záródású, az attól balra lévő és ma is nagyrészt elfalazott, Gosztonyi által ajtónyílásnak vélt ablaknyíláshoz hasonlóan. Ugyanígy ablaknyílást tártunk fel az északkeleti oldalon is. Az ablaknyílások csaknem négyzet alakúak voltak és azokat kökeret szegélyezte, melynek fészke is előkerült egy szakaszon. Az ablak szemöldök fölött félköríves felülvilágító ablak volt. A szemöldökkő alatt a két felső sarokban egy-egy gyámkő van, amelyekbe az ablaknyílást záró faltáblák sarokvasa illeszkedett. Bélleteiket lesímitott méshabarc s fedti.

Az északkeleti és északnyugati falak sarokcsatlakozásánál a dzsámi falának jelentős szakaszát a falak teljes magasságáig oly mértékben levésték, hogy egyes helyeken annak belső szerkezeti része is látható, az álló fal vastagsága pedig a levéssel a felére csökkent. Félő, hogy ez a sarok a ránehezülő teher alatt egyszer kidől, magával rántva a még meglévő kupolareszt is.

Az északnyugati homlokzat előtt megtaláltuk az eredeti külső falsíkot, valamint az előcsarnok csatlakozó szőfájának részben „in situ” maradványát. Az előcsarnokhoz tartozott oszlopok egyikének fejezete is előkerült az épület udvarán.

Átvizsgálva a Kazinczy u. 4-ben hosszú idő óta az étterem konyhájul szolgáló dzsámi padlásterét, kiderült, hogy itt a csigelyemelet magasságában ugyancsak egy félköríves záródású kökeret nélküli elfalazott ablaknyílás látható, valamint a sarokban lévő stukkóból téglára felrakott többlépcsős sztalaktit. Az eredeti bejáratnál jobbra lévő sarkon állott a minaret — ahol azt Haty helyszínrajza is jelöli. A volt mahfil szintjére vezető falban húzódó lépcsőfeljárt kijáratának helye is megállapítható.

Már eddigi ismereteink alapján is elmondhatjuk, hogy Ferhád pasa pécsi dzsámija a magyarországi török építészeti szempontjából egyedülálló alkotás, amelynek értékét csak növeli, hogy előképe a Banja Luka-i Ferhádije dzsámi megsemmisült. Azok a műformák, építészeti részletek és elemek, amelyek a Ferhádijének is jellemzői voltak, egyedül itt maradtak meg „in situ”. A félköríves ablaknyílások és bejárat, az ún. „baklavali” oszlopfeje megjelenése dzsáminkat egyedien tesz ki. Feltételezésünk és eddigi ismereteink alapján a dzsámi épületnek teljes feltárása és módszeres kutatása, még számos olyan részlettel szolgálhat, amelyek annak értékét csak növelnék. Itt a mihráb — az imafülke —, netán a szószék maradványára gondolok, vagy a belső architektúra díszítésére, felirataira, ornamentikájára. Mindez elsődlegesen szükséges ahhoz, hogy a dzsámi történeti hitelességű rekonstrukciója elkészíthető legyen, mielőtt az épülettel bármi történne.

Jelenleg a Kazinczy u. 4. számú ház és telek — így Ferhád pasa dzsámija is — magánkézen van, mint „első osztályú” műemlék. Sorsa tehát nem szabad, hogy közömbös vagy megalkuvás tárgya legyen a nagy múltú és nemzetközi tekintélyt kivívott magyar műemlékvédelem számára. A török kormány nagy elismeréssel nyugtazza, hogy Európában a magyarországi oszmán—török emlékeket gondozzák és becsülik meg a legjobban. A magyar műemlékvédelem, felfogásából eredően ugyanúgy tekinti, és éppúgy magának vallja az oszmán—török emlékeket, mint a magyar történelem, illetve a magyar föld bármely más történeti korszakának megőrzésére méltó emlékeit.

Ferhád pasa pécsi dzsámija, ha néha sérülve is, de évszázadok viharait túlélve napjainkig fennmaradt, most azonban veszélybe került. Értéstelesésem szerint a jelenlegi tulajdonos el kívánja adni, az új tulajdonos pedig csak úgy veszi meg, ha a Belváros szívében lévő

dzsámi alá vagy közvetlen amellett mélygarázst építhet. Ez már csak azért is aggodalomra ad okot, mert a dzsámi mellett egy török temető is volt. A terület középkori beépítettségére vonatkozóan pedig kutatások híján csak feltételezéseink vannak.

Az egyre vadabbá váló privatizáció során úgy tűnik, hogy a tulajdonos kizárólagos anyagi érdekeltsége az ún. „gazdaságosság” mindinkább előtérbe kerül, nemegyszer figyelmen kívül hagyva vagy egyszerűen megkerülve a törvényes előírások szigorú megtartását. Ilyen esetekben esik áldozatul a műemlék és pusztul a városkép. Reméljük azonban, hogy Ferhád pasa dzsámijának nem ez lesz a sorsa, és az arra illetékesek mindent megtesznek megmentése érdekében, annál is inkább mivel a dzsámi ma már olyan állapotban van, hogy az a lehető legrövidebb időn belül állagbiztosításra szorul, még mielőtt bármi történe közvetlen környezetében.

A Ferhád pasa dzsámi mellett a már említett Hatıy-féle térkép még egy kis építményt jelöl, amelynek rendeltetéséről nem tudunk. Lehetséges, hogy az egy türbe, vagy netán a dzsámihoz tartozó sadırván volt.

Ezeket az összefüggéseket is figyelembe kell venni, amikor a Belváros egy olyan részének arculatát kívánja valaki alapvetően

megváltoztatni, amely meghatározó jellegű. Ennek a városrésznek — a török kori Ferhád pasa mahallének — a törökkori topográfiáját csak kis mértékben ismerjük.

Széleskörű körütekintés és épületkutatás szükséges, hogy az adott területen bármilyen munka megkezdődhessék. E kutatások eredményeire lehet majd a tervezést alapítani, a dzsámit helyreállítani és környezetét megfelelő módon rendezni. A helyreállított dzsámi épületét pedig be kellene kapcsolni a modern város életének vérkeringésébe.

A helyreállított Ferhád pasa dzsámi mint építészeti alkotás nagymértékben gazdagítaná a magyarországi török műemlékállományt, és egy gyöngyszeme lehetne Pécs Belvárosának. Így elképzelhetőnek tartanék benne egy török kávézót vagy modern galériát, de a legstílszerűbb egy keleti szőnyegkereskedés lenne. Ugyanakkor új idegenforgalmi látványossága is lehetne „a kultúra városa” büszke címre pályázó megyeszékhelynek. Nézzünk szerint ennek a szemléletnek kell érvényesülnie, nem pedig a pénz kizárólagos hatalmának.

✎ Gerő Győző

Türkiye’de Medenî Hukukun kodifikasyonu

Türkiye Adalet Bakanlığı 1971 yılında Türk Medenî Kanun tasarısı taslağını ve gerekçesinin metinlerini açıkladı. Türk Medenî Kanunu üzerinde geniş kapsamlı düzenleme çalışmaları 1980’li yıllarda yeniden başlamış ve bu çalışmalarda ülkenin Avrupa Birliğine katılması perspektifinin rolü olmuştı. Fakat bundan sonra uzun bir süre yeni bir taslak ya da kanun tasarısının sözü edilmedi. Nihayet 1990’lı yılların sonlarında Türk Medenî Kanunu reform tasarısı yayınlandı. 1030 maddeden ibaret olan Türk Medenî Kanunu’nda İsviçre Medenî Kanunu’ndaki gibi bir genel bölüm yok, zira kanunun ilk kısmını Başlangıç hükümleri (1—7. madde) oluşturuyor. Kanun dört kitaptan, Kişiler Hukuku (8—117. madde), Aile Hukuku (118—494. madde), Miras Hukuku (495—682. madde) ve Eşya Hukuku (683—1027. madde) ile bitiş hükümlerinden (1028—1030. madde) ibaret. Hazırlık çalışmaları Bülent Ecevit’in başbakanlığı döneminde başlayan Medenî Kanun’un reformu tasarısını, Adalet Bakanlığı çerçevesinde faaliyet gösteren komisyon şekillendirdi. 30 Aralık 1999’da Büyük Millet Meclisi’ne sunulan tasarının dayandığı kaynaklar ilk başta İsviçre Medenî Kanunu, Alman BGB, Fransız *Code Civil* ve 1942 yılında yürürlüğe giren İtalyan *Codice Civile* idi. Medenî Kanun tasarısı son şekliyle 21 Haziran 2001’de Büyük Millet Meclisi genel kuruluna sunuldu ve bu reform kanunu bir çok defa okunduktan sonra 22 Kasım 2001’de kabul edildi. Yeni Medenî Kanun 1 Ocak 2002’de yürürlüğe girdi. Yeni Medenî Kanun metninde en önemli değişiklik, aile hukukunun bazı kurumlarının yeniden düzenlenmesinde görülüyor. Bu kapsamda da en önemlisi, eşler arasında mal rejiminde uygulanan reform sayılabilir. Buna göre, — İsviçre medenî kanunu temelinde — yasal mal rejimi, eşler arasında edinilmiş mallarda ortaklıktır. Fakat yasa koyucu — eşlerin seçimine göre — mevcut mal rejiminin mal ayrılığına dönüşmesine olanak tanıyor. Aile hukukunda görülen değişiklikler en başta boşanma ile bağlantılı. Boşanma hukuku yeniden düzenlenirken, Alman BGB 1465. §-ı örnek alınmış. Fakat boşanma sebepleri düzenlenirken, özellikle Türk Medenî Kanunu’nun 162. maddesi açısından, İsviçre Medenî Kanunu’nun 138. maddesi belirleyici olmuştur. Reformun genel karakteristiği, eşlerden kadına daha geniş hak tanınmasıdır. Örneğin Medenî Kanun’un 192. maddesine göre kadın, meslek veya iş seçiminde kocasının iznini almak zorunda değildir. Kanunun 186. maddesine göre ise, eşler oturacakları konutu seçerlerken birlikte karar verirler. Kanunun Vesayet kısmı da (396—494. madde) esaslı revizyondan geçirildi.

Miras Hukuku sahasında kanun koyucunun, miras bırakanın tasarruf hakkını genişletmiş olması vurgulanmaya değer. Bu uygulama özellikle, Saklı Pay hakkı olanlarla Saklı Pay’ı (*debita portio*) içeren Medenî Kanun’un 506. maddesine ilişkin. Bu maddeye göre Saklı Pay hakkı olanların kapsamı değişmiyor, fakat saklı pay ölçüsü azaltılmış. Vasiyeti yerine getirme görevlisi ile ilgili düzenlemede Türk kanun koyucu, Alman DGB-un ilgili paragraflarını (2197—2228. §§) ve İtalyan *Codice Civile*’nin bu konudaki maddelerini (700—711. madde) modernize ve yeniden redakte edilmiş şekilde alıntılar. Eşya Hukuku çerçevesinde her şeyden önce mülkiyet hakkı, paylı mülkiyet (*iura in re aliena*), zilyetlikte kazandırıcı zaman aşımı ve Tapu Sicili’ne ilişkin hükümlerde değişiklik oldu. Zaman aşımına yakından bağlı olarak taşınmaz mülkiyet hakkının kazanılmasının şartı, Medenî Kanun’un 712. maddesinde, geçerli bir hukukî sebep olmaksızın tapu kütüğüne malik olarak yazılan kişinin, taşınmaz üzerindeki zilyetliğini davasız ve aralıksız olarak on yıl süreyle ve iyi niyetle sürdürmesi olarak belirleniyor (Olağan zaman aşımı). Aynı şartlar altında 713. maddeye göre, tapu kütüğünde kayıtlı olmayan bir taşınmaz üzerinde zilyetliğin yirmi yıl sürdürülmesi gerekli görülüyor (Olağanüstü zaman aşımı). Taşınır Mülkiyet bölümünde 771. maddede ise, bulunan şeylerin mülkiyetinin kazanılması için 5 yıl bekleme süresi öngörülüyor. Yeni Türk Medenî Kanunu’nda, 1926’da kabul edilen Medenî Kanun’a kıyasla terminoloji bakımından da farklılıklar var. Bunun nedeni kısmen, son on yıllar boyunca Türk hukuk dogmatığının önemli bir gelişme göstermiş olmasıdır. Diğer bir neden, Türk yasa koyucunun Avrupa’da medenî hukuk bilimindeki gelişmeyi de dikkate almasıdır. 1926’da çok defa bazı teknik terimlerin, hatta hukuk kurumlarının dahi Türkçe karşılıklarını bulmak oldukça sorun yaratmıştı.

1926 Medenî Kanunu metnindeki *Hüsnüniyet* terimi, hukukun uygulanmasında zor yorumlanabiliyordu. Bu teknik terimin — *Objektif hüsnüniyet* teriminin — yerini yeni Medenî Kanun’da *dürüst davranma* terimi almış. Bu, yeni Medenî Kanun’un 2. maddesine göre, Alman BGB-daki *Treu und Glauben* terimine tekabül ediyor. Kanunun 3. maddesinde ise — *Sübjektif hüsnüniyet* terimi yerine kullanılan — Alman BGB-da *guter Glaube* terimine tekabül eden *iyiniyet* terimi tanımlanıyor. Bu iki terimin pratikte yorumlanması ve birbirinden ayırt edilmesi görevi ise 4. maddede „Hakimin takdir yetkisi”ne bırakılıyor.

✎ Gábor Hamza

(Çeviren: Yılmaz Gülen)